

Oligarquia, fiscalitat i règim municipal al món urbà de la Catalunya medieval (Cervera entre 1026 i 1430)

Max Turull i Rubinat

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

**OLIGARQUIA, FISCALITAT I REGIM MUNICIPAL AL MON
URBA DE LA CATALUNYA MEDIEVAL (CERVERA ENTRE
1026 I 1430).**

Max TURULL I RUBINAT

**Tesi Doctoral dirigida pel
Dr. Manuel RIU I RIU**

**Departament d'Història Medieval,
Paleografia i Diplomàtica.
Facultat de Geografia i Història**

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Barcelona, juny de 1989.

2. REGIM MUNICIPAL RUDIMENTARI (1182-1267)

2.1. Conceptes, Cronologia i Tipologia

En l'anterior capítol ens hem esmerçat en destriar aquells factors que incidien en la cohesió de la comunitat humana que era Cervera, i en aquells altres -a vegades coincidents- que li transferien o bé li feien possible d'adquirir una consciència de pertànyer a l'esmentada comunitat.

Aquestes dues eren les principals condicions que expliquen l'aparició del municipi: comunitat i necessitat d'organització. Ara pretenem conèixer la cristallització de les institucions de govern local. No n'hi ha prou en establir una línia directa entre existència d'un grup humà i l'aparició d'uns òrgans de govern. De seguida sorgeixen qüestions que resoldre. Una vegada més ens preguntem si aquest règim municipal embrionari neix com a instrument de poder i de classe, o bé sols per respondre a la lògica de la creixent complexitat organitzativa de la societat. Com veurem tot seguit, els primers anys de règim municipal semblen respondre -sobre tot- a les necessitats d'organitzar la vida de la comunitat, sense perjudici que algun grup social ja en sigui marginat i d'altres en prenguin la iniciativa. Això no obstant, el caràcter polític d'aquesta institució l'hem de descobrir més endavant. Ara ens pertoca la gratificant feina d'analitzar els ressorts jurídics de la gestació i desenvolupament del règim municipal a Cervera.

Com ja hem assenyalat, FONT RIUS ens ha proporcionat el marc idoni on inserir aquest treball. Per aquest motiu seguim de prop -amb variacions, però- el seu esquema bàsic, i utilitzem igualment certa terminologia que és aplicable en estudis com aquest; ens referim als conceptes de règim municipal rudimentari, embrionari, orgànic, etc...

Tot i l'arbitrarietat de les dates, no hem desistit de fixar uns límits que facilitin metodològicament aquesta part de la investigació. Diverses circumstàncies coordinades expliquen una cronologia diferent per a cada municipalitat: la pertinença a la jurisdicció reial o feudal, el caràcter rural o urbà de la comunitat, el nivell de desenvolupament econòmic de la vila i la comarca, la localització geogràfica del nucli, la importància militar, i fins i tot la conjuntura política del moment.

Això no obstant, hi ha unes fites comunes a totes les noves municipalitats catalanes: l'embranchida demogràfica i

econòmica del s. XI i sobre tot del XII (102); el procés de repoblació i la necessitat d'oferir franqueses per nodrir els nuclis conquerits; la creixent importància política del comte de Barcelona que culminaria amb la Unió del Principat amb Aragó, i el caràcter reial i monàrquic d'uns sobirans enfortits cada dia més (103).

En definitiva podem dir que la gestació d'un règim municipal rudimentari s'observa a partir de finals del s. XII, fins les darreries del s. XIII, moment que podem començar ja a parlar d'un règim municipal complet i estable, que arribarà a la màxima expressió abans de la meitat del segle XIV.

Aquesta cronologia bàsica és totalment apreciable al cas de Cervera. Podrem fixar la data de l'actuació d'un batlle reial el 1178 com a simbòlica per iniciar el període de règim rudimentari (104) (o bé la de Confraria de 1182), i les de 1267-1289 per encetar l'etapa definitiva (105), tot i que la maduresa institucional del municipi és obra de 1331 (106). Fet i fet, doncs, hem fixat tres etapes relativament distingides, i que sens dubte responen a necessitats socio-polítiques diferents. Les diferències jurídiques, tècniques i institucionals seran l'objecte d'aquest capítol

2.2. Condició Jurídico-Pública de la comunitat

Abans de trobar documentada cap o institució municipal, ja advertim símptomes de l'existència d'un col·lectiu amb

102 BONNASSIE Catalunya... II, 269-303

103 La recepció del dret comú romà-justinià i canònic serà un instrument ideològic de gran importància des de finals del segle XII, i sobre tot al llarg del XIII, per justificar i ampliar el poder polític del Príncep.

104 MIQUEL Liber feudorum... I 285-286 doc 261

105 El 1267 apareixen documentats els paers i els prohoms per primera vegada (AHCC LP 1267 maig 1, 1r), i el 1289 es documenten paers i consellers (ACA Reg Can 80 f 94)

106 Privilegi d'Alfons III anul·lant el regim de juradia i reinstaurant la Paeria (AHCC Pergamins 29, 1331) Publicat per CANELA, TURULL "Tres pergamins..."

personalitat jurídica. Ens trobaríem amb el que podríem anomenar municipi embrionari o pre-règim municipal rudimentari. La comunitat, com diu FONT RIUS, és titular de drets civils (107).

L'expressió més clara d'aquesta realitat l'observem en la relació del sobirà amb els súbdits. El rei no s'adreça a individus -molts o pocs és indiferent- sinó a aquella instància superior que configuren com a col·lectiu.

Si repassem una vegada més la nomenclatura emprada en la tramesa dels privilegis, aquest fet és obvi. El 1026 la donació de terres tenia uns destinataris ben concrets, amb noms pròpis, igual com passaria poc abans de l'any 1182 amb la concessió a vint persones. Per tant, en aquest moment els subjectes del dret són encara individus. Però a partir de finals d'aquest segle XII, els rebedors formals dels privilegis reials són un col·lectiu.

El mateix 1182 trobem la fórmula: "concedo vobis omnibus hominibus de Cervaria vestrique successoribus, exceptis XX" (108). La concessió encara no era total, ja que vint pobladors ja gaudien d'unes prerrogatives adquirides amb anterioritat. Per tant, encara hi ha una petita fisura en el col·lectiu ciutadà.

A partir de 1190, en canvi, les fórmules esdevenen invariablement comunals tant en la forma com en el fons. De fet, és la mateixa documentació que hem utilitzat per il·lustrar el caràcter i la cohesió de la comunitat, prova de la qual és el tractament que el rei els atorgava com a ens públic. No cal repetir ara totes les mateixes referències formulàries (109).

Un pas qualitatiu es constata el 1209 en trobar el mot "comunem" amb un sentit molt semblant (110), al de "universitas"

107 FONT Origenes... 222

108 AHCC Pergamins s/n; LP 1186 maig, 4r. Datat el 1186, els fets que expressa el document són anteriors al juny de l'any 1182, a jutjar pel contingut d'aquest darrer document

109 Vid. 1 2 d'aquest mateix capítol

110 FONT Origenes... 232, nota 551 "(...)et homines universitatis seu comunis aut juramenti Poducentani ex altera (...)" (Jaume I a Puigcerdà el 1264. Biblioteca de Catalunya, Llibre de Privilegis de Puigcerdà, 3r.)

(111). En canvi, l'aparició del concepte "universitas" esdevé més tardana a Cervera. No és fins 1276 que aquesta formulació no es llegeix a la nostra documentació (112). La seva aparició coincideix amb uns elements jurídico-institucionals força avançats, com són la figura dels paers i els prohoms (113). De fet, la utilització del concepte "universitas" va ser, com deíem, força tardana a Cervera. La primera vegada que trobem el concepte "universitas" a Catalunya és l'any 1217 referint-se a Lleida, en un privilegi concedit per Jaume I (114) gairebé mig segle abans de consolidar-s'hi la figura dels paers (115).

Cal dir que a Cervera hi ha un buit, suposem, en la producció de documentació d'aquesta mena, que va de 1208 a 1255. Aquest període és, precisament, el que va veure l'aparició d'aquest concepte romanista amb més intensitat, dins el fenomen de la Receptió (116). Per aquest motiu no ens estranya tan tardana aparició conceptual, tot i que la realitat, com hem vist, era una altra.

L'aparició de la "universitas" en els documents és resultat de la recepció del dret romà, però no es en absolut un fenomen només terminològic, sinó que palesa una nova realitat institucional i jurídica. Entre els juristes d'època clàssica (D. 3.4.7.1. Gai 2.11), i també entre els postclàssics,

111 "() et excogitare potest ad vestrum comunem vostrumque profectum ()" Amb motiu de la franquesa reial que lliurava els veïns de la vila de Cugúcia intesta i eixorquia. (AHCC LP 1209 febrer 13, 1v-2v)

112 "Universitatem dicte ville Cervane" AHCC LP 1267 maig 1 1r

113 "() Ubi paciaris et probis hominibus ac toti comuni Cervane ()" Ibidem

114 FONT Origenes 232 nota 551 Fernando VALLS TABERNER "Les fonts documentals" EUC XI (Barcelona 1926), 159

115 La primera menció de paers a Lleida la trobem l'any 1216, però no apareixen consolidats fins 1264 amb privilegi reial de Jaume I de 19 d'agost. A partir d'ara es fixa també el nom de la institució de la "Paheria". Veure, sobretot Rafael GRAS Y DE ESTEVA La Paheria de Lérida. Notas sobre la antigua organizacion municipal de la ciudad 1149-1707 (Lleida, 1909), 31. Vid també Josep LLADONOSA I PUJOL Historia de la ciutat de Lleida (Barcelona 1980) 52-54.

116 El concepte "universitas" esdevé generalitzat vers 1240, segons FONT Origenes 233

"universitas" era la denominació més usual per a referir-se a una corporació o associació pública que com a organització política i social també era, junt amb els individus, una persona jurídica i per tant subjecte de dret. La "universitas", en paraules de KUNKEL, estava "formada per un conjunt de persones físiques, i el titular de la personalitat és la unitat que resulta del conjunt dels diversos membres que la constitueixen" (117). Malgrat tot, el dret romà no va arribar a elaborar una teoria general sobre aquest tipus de persones jurídiques, tot i que en regulés alguns aspectes importants. Les associacions o corporacions com les "universitates", podien tenir estatut polític autònom sempre que no colisionés amb el dret públic, de tal manera que era responsabilitat de la pròpia persona jurídica el resoldre allò que li pertocava com a subjecte titular de drets i obligacions. La capacitat jurídica d'aquestes corporacions permet a les "universitates" d'esdevenir deutores o creditors sense que això afecti l'estat dels particulars que les conformen (D. 3.4.7.1.); els béns no ho són en copropietat dels individus, sinó ho són de l'ens (D. 1.8.6.1), d'igual manera que la "universitas" subsisteix com a unitat jurídica encara que els seus membres es renovin o bé es redueixen (D. 3.4.7.2). Respecte de la capacitat d'obrar, la "universitas" precisa de l'acord de tots els seus membres, però s'estableix la possibilitat de representació mediata.

Per tant, que una comunitat humana rebi l'apelatiu d'"universitas" té una transcendència que ultrapassa de llarg la mera recepció conceptual. A més d'observar que la institucionalització del que fins aleshores només era comunitat d'habitants amb interessos comuns s'efectua sota la llum del dret comú a través dels privilegis reals, també cal veure en aquest reconeixement una fonamentació més sòlida del que seria el règim municipal plenament organitzat dels anys venidors.

D'altra banda, un altre exponent interessant d'aquesta personalitat jurídica de què parlem, era la participació d'alguns habitants d'algunes ciutats i viles de Catalunya en les corts i assemblees de pau i treva. La primera participació de l'element popular -els ciutadans, o "representants" de viles o ciutats, no senyorial- data probablement de 1214, en l'assemblea de Lleida.

"() quam magnatibus, Nobilibus, Baronibus, Militibus, Civibus Burgensibus Castrorum et villarum habitatoribus et aliis pluribus totius Cathalonie ()" (118).

117 P. JORS W. KUNKEL: Derecho Privado Romano (Barcelona, 1937, reimpressió, 1965), 105-109.

118 CARAVYC 11, 99 i ss.

reunió en la qual sembla ser que assistiren individus procedents de quinze centres (119). L'assistència de ciutadans de Cervera la tornem a documentar més endavant, els anys 1283, 1292, etc (120).

Per tant, la fórmula "comunem" que vam trobar el 1208 reflexa una realitat que constatem tant en el concepte utilitzat pel monarca al referir-se a la comunitat cerverina, com en la pràctica política a l'assistir uns representants del col·lectiu a les reunions amb altres viles, ciutats i llocs de Catalunya.

2.3. Representació orgànica bàsica

L'estructuració orgànica del municipi comença la segona meitat del segle XII, i en certa mesura en dos nivells diferents. L'autoritat reial i la personalitat jurídica de la comunitat són els dos elements que configuraran la gestació de la institució municipal. La convergència d'una tendència ascendent i una de descendent donarà per resultat allò que anomenarem un règim municipal rudimentari. El seu precedent en l'administració local no era sinó l'adaptació del poder reial o central a les necessitats i les instàncies inferiors, però no un poder local autònom.

2.3.1. La jurisdicció reial inferior

Anteriorment hem insistit constantment en la importància que va tenir l'element d'estrategia militar a la Catalunya Nova fins la meitat del segle XII. En aquelles circumstàncies i en l'àmbit local, la figura del castlà va prendre un relleu especial. Aquest personatge que rebia la delegació sobirana de defensar el castell i lloc de Cervera va arribar el moment que, enmig d'una crisi del poder comtal, havia acumulat prerrogatives fins esdevenir feudatari de la vila. No és fins 1130 que els Cervera, castlans del castell, no deixen bona part del seu senyoriu. L'autoritat i el poder polític/militar

¹¹⁹ E.S. PROCTER: "The development of the catalan corts in the thirteenth century" Homenaje a Antoni Rubio y Lluch III (Barcelona 1936), 525-554. Segons Marc-Aureli VILA, Cervera va enviar síndics a unes corts celebrades a Barcelona l'any 1218, però desconeixem d'on va treure aquesta informació el referit autor (Marc-Aureli VILA: Les comarques de Catalunya. Notes geohistòriques (Barcelona 1983), 15).

¹²⁰ CARAVYC 11 141 (1283); 166-167 (1292)

fins el moment era doble: comtal i senyorial. A partir d'ara, en canvi, els comtes de Barcelona accentuen el seu domini sobre una jurisdicció que malgrat tot mai no havien perdut; l'enfortiment del poder públic i la unió amb el regne d'Aragó semblen sentar les bases per bastir una xarxa eficaç d'administració reial inferior (121)

Sembla normal pensar que el factor militar va perdre relleu en la societat de la segona meitat del s XII en benefici del desenvolupament d'una vida i unes institucions civils

És en aquest context que l'any 1178 apareix documentat per primera vegada un batlle reial a Cervera (122). No hem d'entendre tant que aquesta figura competís amb la del castlà, sinó que en un moment històric diferent llur actuació prendria més relleu. Mentre que el castlà era el responsable de la defensa militar d'una plaça, el batlle tenia cura de l'administració del patrimoni reial. La seva responsabilitat va créixer amb el pas dels anys, ja que la vila es trobava en un procés de creixement continu els segles XII-XIII. El batlle, per tant, era un representant del rei preocupat per protegir els seus interessos dins l'àmbit territorial de la vila i els seus termes

LALINDE ABADIA anota amb encert que

"La delegación de la función de protección real en el baile ha debido llevar consigo una actuación judicial, pues la función judicial es tan inherente al poder real en la Edad Media, que casi no es concebible el ejercicio de una actividad en su nombre que de una manera o de otra no se vea teñida de la referida condición judicial" (123)

Representant únic del poder comtal -la figura del veguer a Cervera és posterior- és lògic que el batlle assumís funcions judicials

Així doncs, a mitjan segle XII la vida pública de les principals viles ciutats catalanes estava regulada per

121 Les incursions que realitzarem en aquest àmbit temàtic segueixen les indicacions de LALINDE La jurisdicció, LALINDE "El Curia o Cort " i de manera més general Josep Mª SALRACH Formes i institucions del govern de Catalunya (Barcelona 1983), 49-59

122 MIQUEL Liber feudorum | doc 261 285 286

123 LALINDE La jurisdicció 86-87

l'actuació del batlle, del veguer en els centres més importants (amb un àmbit jurisdiccional territorial diferent), i també, segons LALINDE, del "Curia" o "Cort", en algunes viles de la Catalunya Nova, entre les quals compta Cervera.

Segons LALINDE ABADIA el curia o cort (documentat també per "justicia") fou una institució que va néixer a mitjan s. XII dins l'àmbit de la reconquesta. A mitjan segle XIII el càrrec, unipersonal, tenia vigència anual i era elegit pels prohoms de la pròpia vila o ciutat. Suposava una jurisdicció local autònoma que el sobirà concedia per privilegi local singular. Segons el mateix autor, aquesta jurisdicció curial fou absorvida per la jurisdicció reial, particularment dins l'àmbit vicarial, a finals del segle XIII (124). El cert és que l'any 1186 hom troba documentada l'existència del "justicie de Cerveria et baiulo" (125), tot i que de moment no l'hem pogut resseguir en cap altre cas amb aquest mateix nom, però sí amb un d'equivalent (126).

Tornant al cas del batlle, podem dir que a Cervera la representació reial es va avançar molt poc temps a les primeres institucions locals "autònomes". Si el primer batlle documentat data de l'any 1178, l'establiment orgànic d'àmbit local va aparèixer només quatre anys després, el 1182.

A partir d'aquests moments el batlle apareix més sovint, i al llarg del s. XII i fins finals del s. XIII té la responsabilitat de l'administració del patrimoni reial.

124 Ibidem 83-88 LALINDE "El 'Curia' o 'Cort'...", 169-297 FONT RIUS es decanta per considerar que es tractava bé de la cuna que assessorava el batlle, bé de la institució vicarial (FONT Origenes. 240-241). Com LALINDE ha demostrat més tard, ja KLUPFEL va insinuar fa anys l'existència de tres figures jurídiques diferents (L. KLUPFEL. "El règim de la confederació catalano-aragonesa a finals del segle XIII" RJC XXXVI (Barcelona 1930), 307 i ss).

125 Cartulari de Poblet 17, doc 38

126 "baiulo et curie Cervarie vel eorum locumtenentibus" (ACA A.R. 66. 156v. 1285 agost 1, cit. per LALINDE "El 'Curia' o Cort"). "Curie et pacianis Cervarie" (ACA A.R. 74, 62v Saragossa 1288 gener 27, LALINDE "El 'Curia' o 'Cort'..."). LALINDE considera que el concepte "justicie" i en tot cas la mateixa figura jurídica amb llurs atribucions es equivalent al del llatí "curie" i al català "cort" (LALINDE La jurisdicció... 79-80).

El 1182 (127) el batlle és la figura que utilitza el sobirà per cobrar el cens a vint moradors de Cervera a qui ha cedit uns terrenys (128).

El 1183 s'esmenta que Cervera ha de retre comptes de la batllia al rei o als seus delegats (129); i el 1186 ja hem dit que es documenta el batlle i el "justicia" (130). La figura del batlle no es llegeix més en la documentació emprada fins mitjan segle XIII. No se'l menciona en aquells privilegis de caràcter polític o institucional, com la confirmació del Consolat l'any 1202; ni tampoc en la franquesa reial de l'eixorquia, cugúcia i intèstia de 1208.

Realment, la seva reaparició documental el 1255 es representa amb un caràcter ben diferent (131). Les atribucions judicials ja són evidents, i sembla superada aquella etapa d'administració patrimonial. Però a aquestes alçades de segle, el paper de les institucions locals ja és un altre que no fou temps enrera. De manera que si bé no hem documentat una funció judicial pel batlle reial a la segona meitat del segle XII, sinó administrativa, tampoc no hem pogut desxifrar prou quin era el mecanisme i la instància d'administració de justícia. La referència al "justicie" pren relleu en aquest sentit, però d'ell no en podem dir res més de cert. Si l'associéssim a la institució curial descrita per LALINDE, aleshores podríem suposar-li, per generalització, un mecanisme, una natura i unes determinades característiques. Després d'aquella menció de l'any 1186, la presència del "cuna" o cort a Cervera apareix de nou el 1285, quan en una causa de caràcter civil entre jueus, el rei s'adreça

127 Es tracta d'aquell document ja mencionat que, datat a Narbona el març de 1186, cal situar-lo a l'any 1182, segons podem deduir-ho pel seu contingut, amb uns fets narrats anteriors al juny del 1182.

128 Ibidem "Liceatque vobis c; vestris vendere et inignorare iamdictum vestrum acapte et facere vestras voluntates vestro vel vestris consimilibus, salvo meo censu et senioratico ex quo in me vel in meo baiulo per XX dies fueritis fatigati" (AHCC Pergamins s/n. LP 1186 maig, 4r).

129 ACA Pergamins d'Alfons I, 360, 1183 gener 25.

130 Cartulari de Poblet 17, doc. 38

131 "Que ls prohomens de la vila de Cervera no sien tenguts de responre per fraccio de pau e de treva ne per alguns altres clams que cavalers o altres persones stranyes facen d'ells sino tan solament en poder del batlle de Cervera" (AHCC LP 1255 abril 9, 3r.)

al "baiulo et curie Cervarie vel eorum locumtenentibus" (132), i de forma ben explicita se'ns informa que eren dos càrrecs i institucions independents. Tres anys després, aquesta magistratura local unipersonal actua conjuntament amb els representants municipals: "(...) curie et paciaris Cervarie (...)" (133).

La magistratura del "curia" o cort té caràcter local, unipersonal, amb la funció judicial i executiva, de jurisdicció reial inferior, i amb un àmbit territorial restringit als termes de la vila o ciutat. Hom no pot menys de temptar-se en assimilar-lo al veguer, extrem que LALINDE desmenteix totalment. Segons ell, el "curia", el batlle i el veguer eren tres institucions independents, tot i que el nomenament del curia i el veguer molt sovint anés junt, però no per això ide... cant els dos càrrecs. L'ur diferència estriberia únicament en l'àmbit territorial de la jurisdicció. No seria fins el segle XIV que s'operaria, realment, una fusió del "curia" en la figura del veguer, tal com ja hem indicat (134).

Referint-nos a Cervera, és versemblant l'existència als segles XII i començaments del XIII d'una institució que entengués en les causes jurídiques, ja que aquesta funció no sembla que fos assumida pel batlle sinó tardanament. Les institucions documentades són dues de soles al s. XII, "justicia" i batlle. Però a partir de la segona meitat del XIII trobem la figura del batlle, del "curie" (1285 i 1288) i també la del veguer (1255, 1270...) Com veiem, doncs, ambdues institucions estan documentades contemporàniament, i fins i tot apareixen juntes en un mateix text de 1294

"Mandantes universis officialibus nostris vicariis, baiulis, curiis, portariis et aliis omnibus officialibus nostris quecumque nomine censeantur" (135).

En tot cas, ens hem endinsat en un període que ultrapassava ja el del règim municipal rudimentari. La persistència del "curia" a la vora del batlle i el veguer a

132 ACA A.R. 66, 156v, 1285 agost 1, cit per LALINDE "El 'Curia' o 'Cort'..."

133 ACA A.R. 74, 62v Saragossa 1288 gener 27; cit per LALINDE "El 'Curia' o 'Cort'..."

134 LALINDE "El 'Curia' o 'Cort'...", 294.

135 "Vivatge que'l senyor rey fa a tots les vinets del mercat de la vila de Cervera". AHCC Pergamins s/n; LP 1294 gener 18, 3r-3v.

finals del s. XIII i encara entrat el s. XIV consolida la creença que abans de crist·litzar i quallar cap institució local, ja venia actuant amb la funció judicial una magistratura unipersonal de dependència reial. Aquest càrrec continuaria actuant també una vegada les institucions s'anaven consolidant, i molt probablement existirien casos d'interferències en les atribucions del batlle i del veguer.

2.3.2. Organització bàsica del municipi rudimentari

Sota el títol de representació orgànica bàsica fins ara havíem observat que la funció administrativa desenvolupada pel batlle des de mitjan s. XII, i la funció judicial desenvolupada pel Cúria o Cort, únicament significava que l'administració pública central s'adaptava a l'administració inferior. Però les funcions eren delegades pel sobirà i els funcionaris depenien d'ell.

A finals del segle XII van aparèixer arreu del país unes institucions de caràcter local que expressaven jurídicament la crist·lització de la realitat social del moment. Si les magistratures i els càrrecs reials eren descendents (es nomenaven per part del rei), les naixents institucions municipals tenien un sentit ascendent ja que esdevenien la representació d'aquella comunitat o universitat amb fesomia pròpia.

La relació dialèctica entre ambdós nivells és el que ens ajudarà després a desvetllar el caràcter del règim municipal rudimentari i la seva evolució. Però la documentació és bastant minsa i pobra com per estudiar aquesta primera etapa municipal amb la profunditat que nosaltres desitjariem. Abordarem el tema des de la triple perspectiva de l'origen, l'estructura i el funcionament.

En la concepció del que considerem municipi rudimentari ens ha semblat adient apartar-nos de la classificació de FONT RIUS. Pel·l, aquesta etapa incipient i gairebé pre-municipal es caracteritzava sobretot per la personalitat jurídica que assolia la comunitat local (amb les formulacions "comunem" i "universitatem") i per l'existència d'assemblees de veïns o prohoms. Aquesta representació orgànica era insuficient, per l'esmentat autor, per poder parlar de municipi rudimentari. Les primeres formes institucionals ja les incloua en el que anomena municipi organitzat, etapa que comença a finals del segle XII, i es perllonga al llarg de tot el segle XIV.

Hem de pensar que el desenvolupament institucional va

seguir a Cervera un altre ritme? O bé això simplement és una aparença motivada per la documentació a l'abast.

Què hem de pensar quan els "probi hominibus" (essència del municipi rudimentari) ens apareixen documentats vuitanta anys després de la institució de la confraria i el consolat (primera etapa de municipi organitzat)?

Probablement existeix -o ha existit- documentació que refereix aquells prohoms abans de 1262. Probablement també aquella primera confraria de 1182 va avançar-se al temps.

De manera que, i atenent a la realitat i singularitat de cada cas, considerarem l'etapa del municipi rudimentari des de les primeres manifestacions de personalitat jurídica i institucional de la comunitat, fins que la concentració del govern (administració, gestió...) local es concentra en unes poques mans, extrem aquest que ja està pal·lés en la confraria de 1182, però que no pren una formulació més sòlida fins l'aparició dels "paciani" el 1267.

La confraria de 1182 la integraven tots aquells individus que s'havien juramentat, i com a tal era una entitat jurídica col·lectiva i global. Però d'aquesta base de confreres o juramentats, emergia un grup directiu o governant que formava un embrió del règim municipal organitzat posterior (136). Aquesta organització dual (base social i òrgan directiu), es va confirmar el 1202 amb el nom de Consolat.

2.3.2.1. Institucions orgàniques de caràcter representatiu i local

Com ja hem anat avançant en diverses ocasions, la primera institució orgànica de caràcter representatiu i d'àmbit local va ser aquella confraria que atorgava Alfons I el Cast, en un privilegi el mes de juny de l'any 1182 (137).

136 "(...) liceatque vobis eligere et habere consules de fratribus coniuratis eiusdem confratrie, sub quorum providentia et gubernatione unanimiter sitis et maneatis". AHCC Pergamins s/n, LP 1182 juny (trasllat de 1184 juny 7, AHCC Pergamins s/n). Publicat per Agustí DURAN I SANPERE: "El segell municipal de Cervera" EUC X (Barcelona, 1917-1919), 185, nota 2. I posteriorment també l'ha publicat J.A. del POZO CHACON: "Primeros privilegios concedidos a Cervera" Miscel·lània Cerverina I (Cervera, 1983), 15-16.

137 Ibidem

El document, que sembla reproduir el contingut d'un altre que atorgava el privilegi d'aquella institució a Girona (138), esdevé -amb aquesta sola excepció- la prova documental del règim municipal més antic conegut a Catalunya.

Centrem doncs l'atenció en aquest document que serà objecte de posterior ratificació començat el s. XIII. El seu caràcter precoç dins l'àmbit de la història del municipi català li dona un relleu especial.

La concessió és gràcia d'Alfons, rei d'Aragó, i s'adreça a:

"vobis omnibus hominibus de Cervaria vestrisque successoribus exceptis XX qui scripto nominati sunt et exclusi eorumque similiter successoribus" (139).

Aquesta excepció referida en el protocol, afecta sens dubte, a aquells vint individus documentats nominalment en l'establiment de terres reials fet pel mateix Alfons I en la partida que avui es coneix pels "Condals" (140). Aquest document du la data de 1186, la qual cosa hem de creure errada, ja que aquesta referència als vint individus ja la contempla el text que analitzem de 1182.

Els destinataris són considerats un conjunt i una totalitat -malgrat l'excepció-, però en cap moment no es transllueix cap referència d'organització anterior.

Després del protocol del privilegi, i ja dins del text, trobem diferents elements: una triple concessió, una confirmació inclosa, una contrapartida, i per acabar una disposició final; tot dins del text del diploma. Finalment l'escatocol amb la

138 Ibidem. "() Illas franchitates, libertates, et omnes bonas consuetudines quas donavi ac concessi confratribus Gerunde coniuatis (...)". En endavant totes les cites són del mateix document, motiu pel qual estalviem la referència si no canviem de text

139 Ibidem

140 "() vineis qui sunt prope ecclesiam Sancti Salvatoris usque in torrentem de Monte Pavonis (...)". AHCC Pergamins s/n, LP 1186 maig, 4r. Publicat per Agustí DURAN I SANPERE: "El segell municipal de Cervera" EUC X (Barcelona, 1917-1919), 185, nota 2. I posteriorment també l'ha publicat J.A. del POZO CHACON: "Primeros privilegios concedidos a Cervera" Miscel·lània Cerverina I (Cervera, 1983), 15-16.

d'actió, els testimonis, les signatures, etc. La primera de les concessions es refereix a la possibilitat de formar una confraria:

"(...) ut sub iuramento ab unoquoque vestrum corporaliter prestito faciatis et habeatis semper inter vos confratriam et fraternitatis unanimitatem, liceatque vobis eligere et habere consules de fratribus coniuratis eiusdem confratrie, sub quorum providentia et gubernatione unanimiter sitis et maneatis".

En la segona els atorga aquelles mateixes llibertats i franqueses que un dia ja havia concedit als conjurats de Girona:

"Dono etiam et concedo vobis et omnibus vestris successoribus, omnibusque illis qui in huiusmodi confratria se miserint, ut imperpetuum habeatis omnes illas franchitates, libertates et omnes bonas consuetudines quas donavi et concessi confratribus Gerunde coniuratis, sicut continetur in carta quam illis feci".

I la tercera concessió es refereix a la renúncia reial del cobrament de cap eixorquia, l'import de la qual serà per aquells mateixos membres de la Confraria de la que el rei anteriorment ja havia exclòs vint individus:

"(...) ut de cetero ego aut alius pro me non demandem vobis nec accipiam ullomodo a vobis aliquam exorchiam, sicut imperpetuum per me et per omnes meos dono et remito eam vobis et omnibus successoribus vestris, videlicet, illam totam portionem meam quam in illa exorchia solebam accipere quibuscumque modis."

A canvi dels beneficis que atorga el privilegi, el rei es reserva el servei d'host i de cavalcada, tant sobre sarraïns com cristians, quan es tracti del benefici de la vila:

"(...) et ut faciatis michi meisque successoribus super christianos et sarracenos hostes et cavalgatas, bene et honorifice, secundum quod fuerit conveniens et melioramentum ville vestre."

Finalment, el rei rep sota la seva especial protecció i guarda tots aquells que formessin part de la dita Confraria i els seus bens mobles i immobles.

El document es va redactar prop de Lleida el mes de juny de 1182. A nosaltres ens ha arribat una còpia feta pel mateix escriptor que va redactar l'original, datada del 7 de juny del 1184.

Aquesta precoç concessió de la institució de la Confraria va rebre un privilegi ratificador l'any 1202 (141) tot i que s'hi observen alguns matisos que ara exposem i després interpretarem.

Els atorgants del privilegi, a diferència d'altres casos, són tres: la reina Sança, mare de Pere II; el mateix rei; i Ramon de Cervera, Senyor de la vila, compartint jurisdicció amb els titulars de la Corona d'Aragó.

Els destinataris són tots els habitants de Cervera, i ja no s'observa cap excepció de forma explícita.

"(...) concedimus omni populo Cerverie et singuli tam maiorum quam minorum presenti scilicet ac futuro (...)"

La concessió de 1202 ratifica el privilegi de 1182 i s'hi remet quan es fa referència al Consolat i la Confraria. Quan no es fan al·lusions al privilegi anterior, s'utilitzen els termes de Consolat i Conjuració. La defensa de la comunitat es fa palesa en aquest punt:

"(...) ut faciant consulatum et conjurationem inter se et contra illos qui non fuerint in eorum consulatu se defendant et manuteneant juri et rationi et concedimus omnibus illi conjuratis et singuli tam futuris quam presentibus omnia constituta que fecerunt inter se (...) habebant aliud consulatum ac confratriam (...)"

A continuació s'expressa que totes les concessions que ja s'havien fet i ara es confirmen tenen per objecte millorar la vila. A l'acabament es torna a manifestar que la protecció i guarda de les parts amb jurisdicció sobre Cervera s'extén a tots aquells que estan dins l'esmentada conjuració i consolat.

"Hoc autem omnia et singula quomodo superius sunt scripta concedimus omnibus, et singulis qui in illa conjuratione et consulatu fuerint salva semper fidelitate et salvo nostro jure

141 AHCC LP 1203 febrer, 85r-85v (trasllat de 1208 maig 2); Pergamins, 183, 1206 gener 21. Publicat per FONT Origenes... 474-475, doc V

domine domina Regina et domine domino Rege et
domine Raimundo de Cervaria e etiam de
successoribus nostris."

El text original fou redactat a Prada, el mes de febrer de 1202. El document que nosaltres coneixem i utilitzem és una còpia efectuada el 21 de gener de 1206.

Aquests dos privilegis, i en especial el primer, van ser la base sobre la qual es bastiria aquest règim municipal rudimentari, amb unes institucions orgàniques i representatives de la comunitat local.

De fet no hi van haver d'altres concessions particularment determinants fins la segona meitat del segle XIII, moment a partir del qual el municipi entra en una altra fase pel que a complexitat es refereix. Això no obstant, aquest primer període que s'enceua amb la confraria de finals del s. XII, compta amb un altre element que no cal oblidar, i que hem d'entendre en aquest context institucional que estudiem, i amb l'organització rudimentària encara del Consolat o confraria com a fons

En aquest sentit, doncs, cal anotar que la instauració de la Confraria es va fer mentre ja existia un batlle reial a Cervera que administrava el patrimoni reial (142), sense que hàgim detectat en ell cap símptoma d'assumir ni la funció judicial ni la governativa. Extrem aquest que ja sembla manifestar-se l'any 1255, quan també es documentada la personalitat del veguer (143).

La connotació defensiva que prenia la institució de la conjuració el 1182 es reflecteix en altra documentació d'anys pròxims. Sense esmentar en cap moment cap organisme jurídic-públic, el rei autoritza el 1190 la defensa dels interessos dels homes de Cervera.

"Quod si aliquis hoc facere temptaret dono
licencia predictis hominibus de Cervaria ut se

142 "(...) vineis que sunt prope ecclesiam Sancti Salvatoris usque in torrentem de Montepavonis (...)". AHCC Pergamins s/n; LP 1186 maig, 4r.

143 "(...) in posse alicuius vicarii nisi tantum in posse baiuli nostri Cervarie (...)". AHCC LP 1255 abril 9, 3r

et sua protegant atque defferdant
rationabiliter ut melius poterint" (144).

Aquesta possibilitat de defensar-se recorda molt l'atribució fonamental del règim recentment atorgat, alhora que es connecta també amb una notícia de l'any 1197 (145), abans de confirmar-se el consolat. En alliberar d'unes càrregues senyoriales als homes de la vila, Ramon de Cervera exposa com a causes "(...) propter mortalitatem et carestiam et alias magnas persecutiones quas in his annis transecte sunt castrum cervarie multum deterioratur". Per tant, la preocupació defensiva que es desprèn de les primeres concessions institucionals no era en absolut arbitrària. Ha ent-se conquerit Lleida feia gairebé cinquanta anys, hem d'entendre que el clima de violència regnant a la terra era de marcat caràcter feudal. Així s'explicitava quan la contraprestació per la confraria era el servei d'host i cavalcada tant contra sarraïns com contra cristians. L'anterior privilegi de 1190 només feia que confirmar-ho.

Per tant, a la primera meitat del segle XIII deixen d'aparèixer referències tant de la Confraria com del Consolat com a persones jurídiques, i en canvi es fa referència, com va passar el 1208, a denominacions generals del tipus de "comunem".

Un important buit en la documentació ens trasllada a la segona meitat del segle XIII, quan el panorama institucional sofreix alguns canvis importants que es deuen anar gestant en aquest lapsus no documentat.

Ja hem recollit anteriorment l'aparició dels "probis homibus" l'any 1263 (146). Aquesta nova figura social va acompanyada en el text d'una interessant novetat: l'existència de l'escrivania de la vila. En aquest privilegi el rei Jaume I revocava una anterior donació de la dita escrivania, i anunciava que, havent rebut 1000s. jacquesos dels prohoms de Cervera, no instituïa a la vila cap altre escrivà que no fos públic, tal

144 AHCC LP 1190 maig, 1r. Com ja s'ha dit, no sabem si és arbitrari o no el fet que aquest privilegi fos copiat en la primera pàgina miniada del Llibre.

145 AHCC Pergamins s/n; LP 1197 agost 4, 4v-5r. Publicat per DEL POZO "Primeros ..." 17-18.

146 AHCC LP 1263 gener 13, 38r-38v.

com es feia per costum entre els prohoms de Barcelona i de Lleida (147).

Realment, podríem prendre aquesta data, la del 1263, com a inici del trànsit cap a un municipi organitzat, període que nosaltres encetem amb la primera documentació dels "paciari" l'any 1267. Abans, però, entrem en la interpretació i estructura de la Confraria i el Consolat.

2.3.2.2. Estructura i composició

Si la documentació -un sol text- és insuficient per desxifrar l'estructura interna de la Confraria, abordarem en canvi la seva significació en el terreny jurídic.

La primera dificultat ens ve donada per l'estudi dels propis conceptes que identifiquen el nou règim. FONT RIUS (148) documenta profusament la diferent precedència geogràfica de la forma de Confraria, i de la dels cònsols. El terme "confratria" era nou a Catalunya, i l'acceptació més generalitzada que prenia al s. XIII era la d'una associació eminentment religiosa i que aviat va estructurar-se en categories sòcio-professionals que practicaven l'ajuda mútua entre els associats; en aquest sentit tenia una relativa semblança a l'associació gremial, però sense aquell caràcter marcadament laboral dels darrers (149). La confraria suposava de totes maneres una associació que comptava amb uns membres delimitats i definits amb claretat. No era un terme ambigu ni arbitrari. La pertinença a la Confraria s'efectuava per mitjà del jurament, aquest era el criteri que diferenciava llurs membres dels que no ho eren. Atenent al marcat caràcter de defensa armada de la població que hem observat, hem

147 "Que el senyor rey no assignarie en les Corts de Cervera alcun scriva mas que hi agues scrivans publichs axi com en Barchinona e en Leyda". AHCC LP 1263 gener 13, 38r-38v.

148 FONT Origenes... 355

149 La major part de confraries religioses apareixen documentades a Cervera a partir del segle XIV, però a finals del segle XIII ja coneixem la de Sant Joan (que acollia els fusters, ferrers i picapedrers) i la de Sant Eloi (amb els sabaters). AHCC Gremis 1291. Sobre el caràcter econòmic i laboral que van prendre aquestes confraries, vid. Ramon MIRO I BALDRICH: "Aportació a l'estudi d'algunes confraries del Roser a la Segarra" Miscel·lània Cerverina IV (Cervera, 1986), 119-144

d'assimilar aquesta Confraria amb la "commune juree" del nord de França (150). Però en canvi, en lloc d'elegir-se membres jurats (expressió que coneixem el segle XIV), aquells individus rebran el nom de "consules", expressió pròpia del Consulat del sud de França i del nord d'Itàlia (151).

De manera que a Catalunya aquella primera organització aparentment va recollir elements de diferents tradicions jurídiques i geogràfiques: el jurament per la defensa armada dels veïns, del nord, i els representants veïnals o cònsols, del dret comú. Però en el fons no eren coses tan diferents, ja que mentre la Confraria (commune) era una modalitat comunitària d'oposar-se a un domini exterior, -senyorial sobre tot-, el jurament era el vincle de solidaritat entre els conjurats o membres del col·lectiu que podia dur a un mateix resultat (152). El consolat fou el nom que es va desprendre d'aquells delegats del bisbe, que van donar nom a la institució resultant del moviment comunal quan els càrrecs van lliurar-se de la jurisdicció episcopal (153), la qual cosa posava de manifest la progressiva penetració del dret comú dins l'àmbit de les institucions locals.

Aquell règim municipal que vivia Cervera era resultat de les dues circumstàncies coetànies: una evident necessitat defensiva (no del senyor jurisdiccional, sinó de la violència

150 Ch. PETIT-DUTAILLIS: "Les communes françaises au XIIe siècle. Chartes de commune et chartes de franchises", Revue Historique du Droit Français et Etranger (Paris, 1944, p. 115-142; 1945, p. 8-28).

151 Gina FASOLI et Francesca BOCCHI: La città medievale italiana (Firenze, 1973), 41-46. A Pisa, per exemple, els "consoli" apareixen entre els anys 1081 i 1085. De les darreries del segle XI fins mitjan segle XII la forma s'extengué per moltes ciutats italianes. Un dels nombrosos exemples del trasllat al sud francès és el cas d'Agde, contemporani en el temps als consuls catalans i relacionat amb el moviment de recepció del dret comú. Vid. sobre aquest cas André CASTALDO: Le consulat médiévale d'Agde (Paris, 1974), 39-40.

152 L'exemple d'Utrecht l'any 1159 formant "fortissima coniuratio" Edith ENNEN: Storia della città medievale (Roma, 1978), 116.

153 SALVIOLI. Storia del diritto italiano (Torino, 1921), 83-98.

feudal) (154) i una altra necessitat tècnica, la de la representació i cristallització institucional de la comunitat.

La Confraria estava fonamentada en el jurament de cada un dels membres a títol individual. Ser conjurat o no era allò que diferenciava els membres de la institució. Immersos en aquesta pràctica, hom distingeix dos nivells diferents que, en essència perduraran al llarg de tot el municipi medieval. La confraria i els cònsols són dues figures jurídiques diferents. Mentre la confraria la confirmen tots els juramentats o conjurats, els cònsols únicament són una reducció del conjunt. Els delegats o elegits es diuen cònsols, i els electors reben un nom pel col·lectiu que formen: Confraria. Per tant ja es fan presents, i així ho tradueix l'estructura jurídica, dos nivells amb atribucions i funcions diferents: La base social determinada pel jurament de fraternitat, i un reduït nombre executiu. Aquesta estructura és el germe del municipi organitzat tal com el coneixerem endavant

No s'era membre de la Confraria pel fet de pertànyer a una comunitat o demarcació geogràfica, sinó pel sol fet d'haver pres un determini personal i individual. Totes les prerrogatives i les concessions s'atorgaven al conjunt d'individus conjurats, i mai a una vila indistintament. Reforça aquest argument l'explícita excepció de la Confraria de vint personatges -amb noms i cognoms coneguts- que ja gaudien, també personalment, d'un altre estatut concedit amb anterioritat (155). La jurisdicció sobre un territori delimitat (vila i termes) de l'organ de poder local va ser un fenomen posterior que observarem al seu moment.

D'altra banda, l'àmbit de vigència de la guarda i protecció reial s'aplicava a persones físiques i a béns materials. Pel que fa a les persones s'hi incloïen aquelles que es conjuraven de present; els successors dels conjurats, i els qui en el futur desitgessin entrar en aquest règim. Per tant, la confraria no era un règim tancat sino que s'ampliava successivament a tots els nous habitants de Cervera, prèvia complimentació -suposem- dels tràmits del jurament de

154 La violència senyorial no fou un fenomen exclusiu del període de màxim apogeu del règim feudal (segle XIII), sinó que es perllongà ben bé fins el segle XIV i s'accentuà amb les fluctuacions econòmiques successives.

155 "() facio hanc cartam donationis tibi, Petro de Terracham (i dinou noms més)" AHCC Pergamins s/n; LP 1186 maig, 4r. Publicat per Agustí DURAN i SANPERE: "El segell municipal de Cervera" EUC X (Barcelona, 1917-1919), 185, nota 2. I posteriorment també l'ha publicat J.A del POZO CHACON: "Primeros privilegios concedidos a Cervera" Miscel.lània Cerverina I (Cervera, 1983), 15-16.

fraternitat, extrem aquest que en créixer demogràficament la vila acabaria per perdre's.

Quant a la protecció dels béns dels conjurats s'especifica que s'hi consideren tant els mobles com els immobles. Tàcitament el text també considera aquells béns que es troben dins la vila (la muralla era criteri delimitant) i aquells altres que apareixen dispersos pels termes de la vila, més o menys allunyats del recinte urbà (156).

Les funcions sobre les quals tenia responsabilitat la Confraria no s'expliciten en el document, i per conèixer-les caldria comptar amb el text de la Confraria atorgada pel rei a Girona poc temps abans que Cervera. En no conservar-se avui aquest text al que fa referència el document de Cervera, ens és impossible de reconstruir el règim d'atribucions de que gaudia la Confrana.

Com ja hem indicat, el règim de Confraria i tot el que representa no era més que una concessió graciosa del rei. No cal dir que existeixen unes motivacions que propiciaren l'atorgament i unes circumstàncies que el feren possible. Alfons I permetia crear una confraria amb elecció de cònsols, lliberava del pagament d'eixorquia als conjurats, i els atorgava (o potser caldria entendre que els restaureva ?) uns bons usos, franqueses i llibertats que no coneixem, però que ja havia concedit similarment als conjurats de la Confraria de Girona. Això, però, no era gratuït, ja que implicava el compromís d'acudir a la host i la cavalcada que el rei o els seus successors convoquessin, tant contra cristians com sarraïns. Però sembla que l'obligatorietat de secundar-la estava vinculada a que impliqués una conveniència i millora per la vila (157).

La jurisdicció dels atorgants s'amplia el 1202, quan a més del rei Pere II també hi intervé la seva mare, la reina Sança, i Ramon de Cervera, que encara mantenia en feu una dominicatura de la castlania del castell de Cervera. Ponç Hug, el 1130 havia restituit 2/3 parts de l'esmentada dominicatura a Ramon Berenguer III, i ara Ramon de Cervera mantenia la restant

156 CHUECA Breve historia del urbanismo, 95

157 Cal recordar que vers 1150 s'havia compilat el codi dels Usatges de Barcelona. L'US 68, Princeps Namque, estatua l'obligatorietat de socórrer el príncep quan es trobés en dificultats, i acudir amb la host en un servei militar: "quoniam nemo debet fallere ad principem ad tantum opus vel necessitatem" (Joan BASTARDAS: Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII, Barcelona, 1984) El contingut del document municipal de 1182 no contradueix el sentit dels Usatges sino que el completa i n'augmenta l'abast

tercera part (158). En la concessió de la Confraria la doble jurisdicció no era present en cap moment.

Pel que fa a la vigència del Consolat, observem que ja no s'esmenten aquells 20 individus que no formaven part de la Confraria, els successors dels quals, malgrat el que es disposava el 1182, deurien diluir-se en el gruix de la comunitat conjurada. La referència positiva fa esment a tot el poble de Cervera i als seus particulars, tant majors com menors. Però si això sembla dissimular una tendència a la vigència de la institució en una demarcació, en canvi el concepte de "conjuracionem inter se" insisteix en el jurament per formar part de la institució.

L'aportació jurídica d'aquest document rau en la utilització del terme "consulatum", original en si mateixa, i també emprada com a sinònim de "conjuracionem" i de "confratriam". Més que no préstecs institucionals, caldria pensar en préstecs terminològics, però no de les regions del nord de França i d'Itàlia, sinó que es tracta d'una terminologia que ha renascut. En tot cas, es tracta sempre d'adopcions del Dret Comú i que cobraven una importància diferent segons les circumstàncies de cada regió. Mentre a Cervera es manté la tradició formal dels conjurats en forma de Confraria, també s'introdueix la representativitat orgànica d'un grup en forma de consois.

Aquest privilegi de 1202 de fet pretenia ratificar la concessió de 1182. Realment, però, afegeix alguns matisos que van més enllà dels aspectes purament formals. El fet d'aparèixer el mot "consulatum" per determinar l'associació jurada no es contemplava pas en el document anterior. Allí la suma d'individus conjurats rebia el nom de Confraria; ara aquesta mateixa comunitat, igualment conjurada, s'anomena consolat. Per tant, la menció d'uns individus representants s'ha extès també a tot el col·lectiu. Però l'ascens d'aquesta tendència consular, que reflecteix la consolidació de tota una terminologia romanística, no va suposar encara una minva de la tradició de fer conjuració entre tots els membres de la Confraria. És aquesta doble adopció allò que té d'específic i d'original el municipi català neixent: la tradició de la juramentació, i les noves formes adaptades del Dret Comú.

Sense entrar en la pol·lèmica sobre l'origen i l'evolució del consolat a l'àrea mediterrània, sembla ser que aquesta forma de govern municipal va quallar a Provença la segona meitat del s. XII, i que poc després es coneixeria a Catalunya. El consolat, que no tenia per objecte cap empresa bèl·lica ni pretenia ser un instrument de pressió almenys substancialment, va esdevenir una modalitat de govern diferent a la "commune jurée".

Els magistrats locals estaven provistos de més atribucions i tenien un marge major de maniobrabilitat (159).

L'estructura del consolat ja demostrava el caràcter plenament orgànic de la institució. Els seus òrgans són, en essència, els que perduraran en els municipis medievals fins la baixa edat mitjana, per bé que llur articulació institucional es modificarà com a mínim a començaments del segle XIV.

En el consolat ja podem observar dos nivells ben diferents. A dalt s'hi trobarien els cònsols, en un número reduït (de dos a sis) que actuarien col·legiadament en col·laboració amb col·lectiu més ampli que venia a ser una representació o reducció de la base social o assemblea veïnal que encara es reunia en ocasions extraordinàries. Com veurem al seu moment, aquesta estructura és la que observem amb tota claredat quan el règim municipal esdevé plenament organitzat.

Si en la concessió d'Alfons I a Cervera el 1182 la institució rep el nom de Confraria i els delegats són cònsols, en els atorgaments posteriors la tendència va començar a invertir-se. Tres anys després de Cervera, el 1185, Vilagrassa rebia una carta de població breu però molt substanciosa, en la qual el rei també els permetia d'associar-se en Confraria alhora que els sotstreia de la jurisdicció del batlle de Tàrraga

"Et dono vobis quod non mittam super vos
bailum de Tarrega, et dono et concedo vobis
confrariam inter vos habendam sicut convenire
poteritis inter vos ipsos." (160)

Però aquesta carta, de caràcter molt general amb finalitat de potenciar la població, no especificava en absolut cap mena de representació ni estructura (161).

Les darreries del segle XII van ser prolífiques en l'establiment de règims municipals. Poc després de Cervera, i regnant Pere el catòlic, neixia el municipi orgànic a Perpinyà i Lleida l'any 1197. Però només quinze anys després d'aquella Confraria, aquests nous establiments ja manifestaven una forma consular molt definida, la influència de la qual la rebria Cervera en la confirmació de 1202. El consolat de Perpinyà era el resultat d'un moviment ascendent. Pere II només ratificava i

159 FONT Origenes... 267

160 Publicat per FONT Cartas... I.2 243-245

161 Sobre el contingut general de la carta de població de Vilagrassa pot veure's FONT Cartas... I.2 697-698, i TURULL "La Carta de Població..." 15-34.

completava les disposicions que els mateixos habitants de Perpinyà ja havien convingut. Aquests elegien anualment cinc còsols per a que

"(...) qui bona fide custodiant et defendant ac manuteneant et regant cunctum populum ville Perpiniani tam parvum quam magnum (...)" (162)

Però el caràcter organitzat i l'existència dels tres nivells es veu més clarament en el privilegi que el mateix rei concedia a Lleida:

"Mando autem et districte precipio quod in hoc presenti anno sint quator consules scilicet (...) consiliani vero ipsorum sint (....) concedo vobis supradictis probis viris omnibus ilerde presentibus et futuris liberam potestatem creandi, eligendi, mutandi sive deficiendi consules et etiam consiliarios eorundem annuativa (...)" (163).

Com es veu en el text, eren els prohoms -reminiscència o realitat encara de l'assemblea de tots els veïns- els qui elegirien tant els quatre còsols com també els "consiliani" del grup.

Això no obstant, el sentit de defensa armada dels conjurats que conformaven aquella primera Confraria no s'havia pas perdut en l'organització consular. A Perpinyà tots els veïns havien de conjurar-se en la defensa dels interessos reials i dels seus propis. Aquesta pràctica, comuna de la Confraria, resta pal·lesada en el Consolat de Cervera l'any 1202:

"(...) contingit eis aliquam villam vel opidum sine locum diruere vel destruere aut aliquid dampnum dare vel malum sine [] in aliis facere digno modo vel etiam honorem suum vel res suas mobiles devastare nos et nostri enimus semper illis coniuratis et singuli boni

162 ALART Privileges et titres 82. cit per FONT Origenes. 358

163 Rafael GRAS Y DE ESTEVA: La Paheria de Lérida. Notas sobre la antigua organización municipal de la ciudad. 1149-1707. (Lleida, 1909), 232. Vid també Josep LLADONOSA I PUJOL: Història de la ciutat de Lleida (Barcelona, 1980), 49-50.

et quirentes inde [] metipsis et domini alia
persona." (164)

El consolat de Cervera, posterior pel que fa al nom de la institució, no dels càrrecs, als de Perpinyà i Lleida, no contempla el 1202 l'existència de tres nivells com a Perpinyà o Lleida, ni tampoc no esmenta els cònsols, tal com ja havia fet Alfons I el 1182. D'altra banda, Pere II dona per bons els acords que poguessin prendre els conjurats -no els cònsols- d'acord amb la normativa que tenien a l'abast. A més, sembla intuir-se l'existència d'un cos normatiu que nosaltres desconeixem, i que també es documenta a Perpinyà ("Instrumentum proborum hominum Perpiniani") el 1197 (165). Recordem que el privilegi de la Confraria de 1182 també inclou "omnes illas franchitates, libertates et omnes bonas consuetudines quas donavi ac concessi confratribus Gerunde coniuratis, sicut continetur in carta quam illis feci" (166).

També a Barcelona hi ha indicis que apuntem per l'existència d'un règim municipal en forma de Consolat. Malgrat no trobar-se cap carta o privilegi d'establiment, en canvi altra documentació testimonia els anys 1213, 1217 i 1219 l'actuació d'uns cònsols de la ciutat (167). De manera que l'organització consular deuria ser la pràctica més usual en els establiments municipals de les principals viles i ciutats del Principat.

En definitiva, i a diferència del que es documenta a Perpinyà o a Lleida, en el Consolat de Cervera no es distingeixen els tres nivells, sinó només dos (cònsols i resta de conjurats, equivalents a l'assemblea de prohoms), i tampoc no es documenta cap actuació conjunta ni amb el batlle ni amb cap altre oficial reial. En canvi, és una característica comuna als tres consolats, la síntesi d'institució orgànica representativa local i la juramentació de tots els habitants en la defensa armada vers els individus que no pertanyien a la Confraria.

Però els primers consolats de Cervera, Perpinyà, Girona, Barcelona van tenir una vida efímera. Dels cònsols de

164 AHCC LP 1203 febrer, 85r-85v (trasllat de 1208 maig 2); Pergamins, 183, 1206 gener 21. Publicat per FONT Origenes... 474-475, doc V

165 FONT Origenes... 357, nota 807.

166 AHCC Pergamins s/n; LP 1182 juny, 5r

167 José Me FONT RIUS: "Génesis y manifestaciones iniciales del régimen municipal en Cataluña" Miscellania Barchinonensia XVI (Barcelona, 1967), 67-91. I també a "Gouvernements urbaines..."

Perpinyà, establerts el 1197, no se'n torna a parlar fins 1267. En els anys successius a l'atorgació original, els documents s'adreçaven als prohoms i al poble de Perpinyà, però en cap cas als cònsols. No es veu que hi hagi, doncs, un buit documental, sinó que el concepte no s'utilitza (168). El municipi de Girona, pioner en el règim rudimentari de Confraria, tampoc no s'organitzà definitivament fins la segona meitat del segle XIII. Barcelona, amb cònsols des de 1213 com a mínim, tot i documentar-se llur activitat fins 1219, no regulen el règim fins 1249 (169).

Només Lleida sembla que mantingué de forma continuada aquella forma consular que va enllaçar amb les reestructuracions pròpies i generals de la segona meitat de segle. Però així i tot aquells cònsols lleidatans no aparentaven ser una institució plenament arrelada. Havia de ser el rei qui els elegís i no els prohoms com estava establert en el document fundacional de 1197 i el nom dels cònsols va trontollar substituint-se pel de paers el 1216, i restaurar-se el 1221. Amb tot, el règim institucional no donava símptomes documentats d'un excessiu rigor i activitat ciutadana (170).

Com ja hem dit en alguna ocasió, el Consulat de Cervera, com els de Girona, Perpinyà i potser Barcelona, va tenir una curta durada. Després de la confirmació de 1202 ja no se'n torna a parlar més. Poc després d'aquella ratificació de Pere II, els documents utilitzen la fórmula "vestrum comunem" (1208), i uns càrrecs representatius a manera de cònsols no es documenten fins 1267, amb l'aparició de paers però no de cònsols (171), terminologia aquesta que ja havia desaparegut definitivament del món de les institucions cerverines.

¿Per què, segons la documentació a l'abast, no va quallar aquesta primera temptativa institucional en la majoria de localitats catalanes que ho intentaren?

D'una banda aquest fenomen sembla reflectir una relativa desconexió entre la realitat social i la realitat jurídica que els monarques intentaren alçar. L'explicació més senzilla i lògica fóra pensar que les comunitats encara no

168 FONT Origenes... 374, nota 847

169 El règim municipal de Barcelona s'observa en tota la seva extensió i context social a Josep M^à FONT RIUS: Jaume I i la municipalitat de Barcelona (Barcelona, 1978).

170 GRAS La Paneria... 28

171 AHCC Pergamins s/n; LP 1267 maig 1, 1r. Publicat per FONT Origenes... 481-482.

estaven prou preparades per rebre i utilitzar amb èxit aquella complexitat institucional tan novedosa (172). Això no obstant abans ens hem esmerçat en demostrar precisament el contrari: la confluència de factors que feien possible i inevitable una cristallització institucional de caràcter reduït, orgànic i local.

La documentació municipal de finals del s. XII i començaments del XIII és poca i en tot cas insuficient per abordar aquest suggestiu conflicte. Que el règim consolar arrelés precisament en les ciutats més grans -Barcelona i Lleida- no és arbitrari. La realitat demogràfica ja feia del tot impracticable l'assemblea de prohoms, mentre que aquesta pràctica encara era una via vàlida en viles com Cervera i Perpinyà, motiu pel qual s'esmenta el "comunem" i als "probi homines", com a receptors de posteriors privilegis reials (173).

D'altra banda, la diferenciació social i la conseqüent divergència d'interessos polítics ja era una realitat en les comunitats poblades que la mateixa documentació reial reflectia (a Cervera el 1202, per exemple) referint-se "tam maiorum quam minorum". Que els desacords polítics havien estat un obstacle per gestionar el govern local ens consta a Cervera a començaments del s. XIV (174) però no la centúria anterior. Però a Lleida la tendència cap a una oligarquia de govern local va ser anterior. El rei havia de participar en l'elecció dels còsols perquè els "maiores, mediocres et minores" no es posaven d'acord. Un conveni de 1213 establia que els càrrecs de còsols i consellers s'extreurien del grup dels "mediocres" però amb la participació consensuada de tots (175).

172 FONT Origenes... 375-376

173 AHCC LP 1209 febrer 13, 1v; AHCC 1263 gener 13, 38r-38v, respectivament.

174 Les denúncies de la universitat contra els jurats de Cervera davant d'Alfons III és un dels exemples més clars (ACA Correspondència Alfons III; tot i els esforços realitzats per localitzar-lo, no coneixem el document directament, sinó mercès una versió facilitada per Manuel SANCHEZ MARTINEZ. Sense datació reconeguda, podem suposar que els fets es succeïren poc abans de 1331)

175 "Consules vero et consilarii ab omnibus communi consensu sint semper electi, et de anno in annum mutati, scilicet numquam eligantur de maioribus vel de minoribus, set de mediocribus, in quibus maiores mediocres et minores pariter conveniant". Aquest acord es palesà en el document "Instrumentum de dissensionibus et querimoniis inter majores cives et populum llerde promotis". Vid. referència a LLADONOSA

Però com deíem, aquestes desavinences no ens són documentades en el primer municipi cervori. Hem de pensar que una institució amb dos cossos com els establerts a partir de la Confraria de 1182 i el Consolat de 1202 per privilegis reials, encara era excessiva per una comunitat com Cervera. En cap document no consta que el privilegi de Consolat de 1202 respongués a les reivindicacions dels habitants de la vila. En canvi, allò que sí podia reflectir una aspiració social era el permís de formar una Confraria i una associació juramentada en defensa dels interessos comunals. De fet, aquest esperit conjurat es mantenia el 1202, vint anys després del primer atorgament de fraternitat. La Confraria, que també desapareix després de 1202, sí que s'avenia més a la realitat social de la comunitat.

En la dicotomia entre moviment ascendent o moviment descendent dels establiments institucionals ens inclinem a pensar que la tendència descendent -iniciativa reial i passivitat local- va existir en la pretensió de bastir uns consolats no tant a imatge dels que neixien a Provença (176), imitació a la vegada de les institucions municipals italianes (177), sinó més aviat en consonància amb els nous aires que es respiraven amb la Recepció. El moviment ascendent, més que pretensió -no ho sabem- era una necessitat organitzativa, que probablement era satisfeta amb la Confraria.

A Cervera, doncs, la manifestació política de la contradicció d'interessos entre "maiores" i "minores" encara no s'havia traslladat de forma clara al nivell de les institucions locals de govern més elaborades. L'assemblea de prohoms deuria ser encara l'instrument vàlid per exercir i canalitzar els interessos tant del grup social, com els que eren comuns a la col·lectivitat.

En aquest període institucional que va de finals del s. XII fins passada la meitat del s. XIII, més que no el consolat, la instància que prenia més relleu a efectes pràctics encara era l'assemblea veïnal. L'existència i la persistència d'aquest

Història de la ciutat... 50; i publicat i comentat per GRAS La Paheria de Lérida 158-161.

176 Tot i l'estret lligam dels reis catalans amb Occitània. El mateix Alfons I va concedir un consolat a la vila de Niça més de deu anys abans que Cervera, el 1176. Sobre el pes del consolat a Provença, vid ENNEN Storia... 134-135. Aquesta autora data el consolat de Niça l'any 1148. La concessió d'Alfons I és del 1176. MIQUEL Liber Feudorum... II. doc. 893.

177 FASOLI, BOCCHI La città... 41-46.

col·lectiu organitzat és un aspecte important i molt poc documentat.

L'existència velada d'una assemblea de veïns podia deduir-se quan hem analitzat aquells factors que donaven cohesió a la comunitat, i la configuraven com un ens jurídic-públic. L'aparició precoç de la confraria i els cònsols va sobreposar-se i identificar-se a aquella pràctica assembleària, ja que la Confraria, en definitiva, la formaven tots els habitants de la vila conjurats. Els primers factors de diferenciació vindrien donats amb la necessitat d'una representació reduïda de la col·lectivitat en algunes funcions determinades.

Tot i que la documentació del concepte "probi hominibus" és bastant tardana a Cervera (1262), hem de suposar que la utilització real fou anterior. FONT RIUS, que no estalvia espai per estudiar aquest tema, insinua una clara diferència entre allò que era l'assemblea de tots els veïns, i l'actual assemblea de prohoms (178). L'assistència dels "boni homines" en l'imperi carolingi, en els actes d'administració de justícia a la vora dels "judices" fou efectiva fins començaments del segle XII. Però a més, també es documenta la seva presència en aquells actes de certa rellevàcia social (donacions, testaments,...). Per tant la figura dels "boni homines" implicava un status social de prestigi i no era un concepte totalment genèric (179).

Aquesta tradició jurídica carolíngia va traslladar-se també als dominis de la Marca Hispànica, i així és fàcil de trobar en documentació del s. IX aquell concepte de "boni homines", que actuaven igualment al voltant del "judice" i fins i tot substituïnt-lo en la funció judicial (180). Al llarg del s. XII va enregistrar-se el canvi terminològic de "boni homines" a "probi homines" i la forma romanç de "prohomens". D'igual manera la seva activitat es cenyia a donar fe i testimoni de certes transaccions i negocis, i assistir i assessorar el titular responsable de la funció judicial.

Allò que és més difícil és determinar l'abast i els límits del grup. Qui era considerat prohom i quin el criteri d'identificació?

FONT RIUS s'inclina a pensar que la solvència i el prestigi personal d'alguns individus era el factor determinant de

178 FONT Origenes... 244

179 Mana del Carmen CARLE: "Boní Homines' y Hombres Buenos" Cuadernos de Historia de España XXXIX-XL (Buenos Aires, 1964), 133-158

180 FONT Origenes... 252

mereixement i el fet que els portà a participar a alguns actes de diversa índole. La continuïtat d'aquesta participació i representació "(...) de la vida pública, les fue constituyendo, de modo natural e insensible, en una clase, grupo o sector no ciertamente cerrado y definido". Aquest mateix col·lectiu -ampli i indefinit- va ser el que després participaria en les funcions de govern local (181).

Tot i que coincidim en acceptar la importància del factor prestigi personal en aquella comunitat medieval, pensem que és difícil el que aquesta representació convertís els individus en una classe o grup social. Probablement era a la inversa: la pertinença a un grup-classe social els permetria l'accés a la "prohomenia". La representació política no fa una classe, sinó que aquesta s'organitza políticament. D'altra banda la realitat no deuria respondre a la puresa conceptual i teòrica del nostre plantejament. Ens sembla encertat introduir el factor subjectiu de "solvència moral", "respecte", "venerabilitat", etc. en aquella representació de la comunitat, per bé que dubtem que els prohoms fossin només això, "homes bons".

Sia com sia, sembla ser que l'assemblea de prohoms ja indicava una primera restricció d'aquella primera i bàsica assemblea de veïns. Sobre el concepte i abast de "prohoms" hi tornarem més tard, quan la documentació que els esmenta és més abundant i significativa

En el trànsit del s. XII al XIII les referències a un òrgan assembleari són imprecises. Realement el reconeixement col·lectiu es dona amb la concessió de la Confrana el 1182, ja que la carta establia l'elecció de còsols per part de tots els conjurats, o sia, tots els habitants de Cervera excepte vint. L'existència i el funcionament d'una assemblea de veïns (en aquest cas veïns conjurats) sembla evident. El consolat de 1202 ratifica la situació i l'aparent desarrelament d'aquests òrgans reduïts de representació orgànica sembla indicar que les decisions que afectaven la comunitat seguien en mans de l'assemblea de veïns. En aquesta primera meitat de s. XIII encara no es parlava de prohoms. Per tant és possible que fossin tots els veïns els qui dirigissin una embrionària funció governativa (182).

La menció documentada el 1208 de "vestrum comunem"

181 FONT Orígenes... 245

182 En l'origen dels consolats italians l'elecció dels càrrecs s'efectuava pel sistema de l'aclamació dels membres de l'assemblea de la "coniuratio", que era la base del consolat (FASOLI, BOCHCHI La città... 44)

corroborava l'existència fàctica de l'assemblea, i ara també l'existència jurídica.

Però l'aparició documental definitiva dels prohoms es dona l'any 1263:

"Revocamus donationem quam feceramus Guillemo de Rochamador de scribania Cervarie, prometentes nobis probis hominibus Cervarie presentibus et futuris (...) Recognoscentes nos habuisse a vobis dictis probis hominibus et recepisse propter hoc mille solidos iaccenses de quibus bene pactati sumus ad voluntatem nostram" (183).

En aquest privilegi l'accepció "probis hominibus" té un sentit plenament institucional, ja que el rei s'adreça a aquest grup no res menys que referint-se a l'escrivania, que a partir d'aquest moment (1263) tindria caràcter públic i no privat. Si considerem que el consolat no tenia una vida real, hem de creure que la responsabilitat institucional de govern requeia en aquells prohoms als quals el rei assignaria un escrivà. La mateixa figura de l'escrivà té una connotació com de "secretari de". El document es refereix no només a l'escrivà, sinó també a la institució: l'escrivania de Cervera. En certa mesura, doncs, sembla deduir-se l'existència d'un govern local en mans dels prohoms amb capacitat de tenir iniciatives legals (184). Si aquesta vitalitat es feia en el marc exclussiu dels prohoms i llur assemblea, o bé també en el marc consular, no ho sabem. Ja hem dit que d'ençà 1202 han desaparegut totes les mencions a cònsols i consolat. De manera que és fàcil que l'escrivania ho fos de la institució que formaven amb personalitat jurídica reconeguda els prohoms de la vila.

Quan el règim municipal esdevingué plenament organitzat, al voltant de 1330, l'escrivà de la Paeria era l'encarregat d'anotar les resolucions del Consell, tenia una de les tres claus de la caixa de cabdals, i hauria de redactar les escriptures precisades per paers i consellers (185)

183 AHCC LP 1263 gener 13, 38r-38v.

184 D'altra banda ja el 1192 es documenta un "nottarius Cervarie" (MIQUEL Liber Feudorum... I, 29-31 doc 21)

185 El privilegi reial concedit per Alfons III revoca el sistema de juradia i instaura definitivament la Paeria, i en regula el seu funcionament i els principals càrrecs adscrits. AHCC Pergamins, 29, 1331. Publicat per Montserrat CANELA i Max TURULL "Tres pergamins inèdits del segle XIV" Butlletí de

Si bé hem de suposar que les atribucions de l'escrivà no eren idèntiques a mitjan s. XIII que quan comença el s. XIV, sí sembla lògic deduir que la seva existència i el seu reconeixement jurídic implicava una mena d'institució que el feia necessari. Obviament l'escrivania no era una institució decorativa, sinó que responia a uns requeriments que denoten ja certa maduració en les relacions jurídiques locals. El marc d'aquestes no deuria ser aquell antic consolat i la Confraria, sinó una agrupació dels prohoms de la vila, aparició de la qual deuria néixer aquella nova figura jurídica dels paciari¹⁸⁶

2 3.2.3. Articulació institucional

L'articulació institucional es refereix a la col.laboració entre dos categories d'elements jurídics diferents. La delegació del poder públic central, i les institucions d'arrel local. En definitiva, la col.laboració primer, i la integració després, de les atribucions i les funcions adscrites al batlle o al "justice" (186), i als cònsols de la Confraria o a l'assemblea de prohoms. Sovint l'aproximació -que no la fusió- d'ambdós àmbits és el fenomen que facilitava el desenvolupament d'un règim municipal organitzat (187). Examinarem molt breument com s'articulava aquesta convergència -o bé també com no s'articulava- en funció de la documentació que coneixem.

Quan Alfons I instaurava la Confraria i el cònsols l'any 1182, ja feia com a mínim quatre anys que -segons els

Dialectologia Nordoccidental IV (Fondarella (Urgell) 1985), 38 i ss Referències a Max TURULL RUBINAT El règim municipal de Paeria. Cervera 1331-1333. Dinàmica social i política (Lleida, 1986), 21-24

186 Quan parlem de "justice", com també dels Cúna o Cort, ens referirem sempre a aquell personatge documentat el 1186 al Cartulari de Poblet (doc. 38): "justice de Cervera et baiulo" Ref per LALINDE La jurisdicción... 80

187 Aquesta és la tesi defensada per FONT RIUS (Orígenes... 271) "Los dos elementos, autoridad señorial y representación popular, puede decirse que se han unido para la modelación de este incipiente regimen municipal catalán" L'autor considera que aquest procés d'aproximació començà el segle XI i rebé l'impuls definitiu a mitjan segle XII Això passa així de forma clara i evident a Barcelona

documents conservats- actuava un "baiulus Cervarie". Ja hem exposat el caràcter i les funcions d'aquest càrrec (188).

El 1185 coexistiren el batlle amb caràcter d'administrador del patrimoni reial, un "justicie cervane", i legalment, continua vigent la confraria conjurada i amb cònsols governants. Això no obstant, ni el document de la confraria (1182), ni el de la confirmació del consolat (1202) ni el d'alliberament de càrregues feudals (1208), cap d'ells no esmenta per res ni al batlle ni al "justicie". El batlle només dona senyals de vida en aquell establiment de terres a vint individus precisament exclosos de la confraria, i hi apareix com administrador del cens que han de pagar anualment al rei.

Per tant, el procés d'anar bastint la primera estructura institucional local es va fer sense la més mínima participació del batlle des de finals del s. XII fins mitjan s. XIII. Efectivament, el batlle reial és l'únic càrrec o personalitat que, des de 1255, està autoritzat a obrir fracció de pau i treva envers els homes de Cervera (189). Aquest privilegi, que donava protagonisme polític a un batlle que podia intervenir en afers de la vila, de fet també era un pas endavant vers una relativa "autonomia" del municipi, ja que cap altra autoritat (i en particular tampoc l'eclesiàstica) no podia encausar els homes de Cervera per la ruptura de la pau i treva; només el batlle podia fer-ho. Amb aquesta actuació, a l'hora que es reconeixia la participació dels burgesos en les assemblees de pau i treva, el rei donava un pas endavant en l'enfrontament amb els poders feudals que des de començaments del segle XIII no reconeixien els acords pacificadors ja definitivament protagonitzats pel monarca català. També en aquest cas, amb unes atribucions substancialment diferents de les que hem vist, el batlle actua com a delegat del rei i per trametre a nivell local el seu parer. Però en cap moment això no deixa translluir la més mínima col·laboració amb la institució local vigent.

Per tant, els textos i els documents actuals no manifesten cap articulació ni cap convergència apreciable. Sembla ser que cada institució assumís unes funcions ben delimitades, tot i la dificultat aludida per separar-les a l'edat mitjana

188 Aquell any de 1178 dos individus feien de testimonis del batlle en una venda de terres del rei: "Instrumentum venditionis quam fecit Stephania venerabili Idelfonso, regi aragonensium, super eodem quadra de Valle Viridi". "Signum Bernardo de Mecina, baiuli Cervarie. Signum Guilielmi de Lavancia, baiuli Cervarie" (MIQUEL Liber Feudorum... I 285-286. doc 261.

189 AHCC LP 1255 abril 9, 3r.

a/ La funció administrativa requeria en mans del batlle quan l'objecte a administrar -o en tot cas les rendes que oferien de domini directe del rei (190). El desenvolupament d'aquesta funció s'observa en el privilegi al·ludit de 1186. Posteriorment aquest batlle exercirà una altra mena de funcions.

b/ La funció judicial és la de més difícil precisió. La figura del "justicie Cervarie" només l'hem trobada documentada una sola vegada aquest període (1186), i sense que s'especifiqués gens la seva jurisdicció. Però és el nostre parer que aquesta funció judicial era compartida -i no sabem com s'articulava aquesta coresponsabilitat- amb el col·lectiu de prohoms de la vila (191). Cap a mitjans del s. XIII, i en endavant, la funció judicial s'aniria traslladant a mans del batlle (és el cas de 1255) o del veguer. Fins ben entrat el s. XIV l'administració de justícia la disputaven els dos càrrecs reials i el mateix consell municipal (192).

c/ La funció militar, havia estat en mans de castells al llarg dels segles XI i XII i havia vist -com els ocupants d'aquest càrrec -de fet ocupat per encàrrec del comte de Barcelona- s'anaven bastint una dominicatura a la vila. La funció militar, totalment relacionada amb la funció governativa, corria a càrrec explícitament de la confraria de conjurats. El privilegi de 1190 permet els homes de Cervera de defensar-se i repel·lir les violacions de llurs propietats (193), i en certa mesura suposa incrementar -i en tot cas ratificar- el contingut defensiu de la conjuració

d/ La funció governativa, que, en definitiva, aglutinava parcialment la judicial, la militar i també l'administrativa (els habitants de Cervera han de pagar 3000s. a Ramon de Cervera el 1197 per l'alliberament de tres mals usos), és la més difícil de precisar i probablement també l'aspecte menys desenvolupat de la Confraria i el Consolat

190 Sobre les rendes reials que es cobraven a Cervera, s'ha de veure Prim BERTRAN ROIGE. "Les rendes reials de Cervera, segons una relació de 1311" Miscel·lània Cerverina V (Cervera, 1987), 71-88.

191 FONT Origenes... 163-175; LALINDE La jurisdicció... 83-90

192 TURULL El règim municipal... 96-98

193 "Que degu no gos entrar en los alberchs dels prohoms de Cervera pus que ells donen firma de dret. E que degu no.s puxe pendre lurs cavalcadures per deguna raho, si ho fan que se.n puxen deffendre" (AHCC LP 1190 maig, 1r.)

3. REGIM MUNICIPAL ORGANITZAT (1267-1331)

3.1. Transició del municipi rudimentari al municipi organitzat

En l'evolució del règim municipal ens fixem en allò que ens ofereix una documentació molt fragmentada i oficial. D'aquesta manera és fàcil establir períodes i particions, però també és relativament enganyós si no es vigila. Els textos només manifesten els resultats dels canvis, però no tot el seu desenvolupament. A efectes metodològics cal fixar uns límits i una periodització. En el nostre cas, i per la idiosincràcia de l'estudi, pensem que les dates de l'atorgació de privilegis reials són un criteri vàlid amb el qual treballar, sempre i quan no oblidem que normalment una concessió reial comptia amb un substrat i un context que li donem sentit i que no sempre són explícitament referits en els documents.

La nostra periodització contemplava una etapa de municipi rudimentari que abastava des de 1178-1182 (primer batlle documentat i Confraria) fins les portes de 1267 (doc. dels "parciarii"). Aquesta segona etapa que encetem s'inaugura amb l'aparició dels paers com a representants de l'assemblea de prohoms, i clou abans de l'any 1331, quan un privilegi d'Alfons III regula gairebé definitivament un organisme que ja es trobava amb un elevat nivell d'organització.

Però fins i tot dins d'aquest segon període hom podria establir subdivisions, i si més no fites especialment interessants: la coexistència de paers, consellers i prohoms (1289), la instauració del sistema de juradía (1311), i la restauració definitiva de la Paeria (1331). Aquesta dinàmica institucional va acompanyada de canvis socials i polítics que analitzarem al seu moment.

En l'evolució del règim municipal al llarg del s. XII fins el XIV, a més a més d'una cronologia lineal que ho facilita, cal fixar algun altre criteri que limiti els períodes. Dos criteris qualitius i de caràcter jurídic ens ajudaran en aquesta feina.

a) La clarificació i concreció del marc que fixa la funció administrativa i governativa.

b) Un canvi substancial en l'estructura del govern local.

La responsabilització de la feina fiscal de cobrar quèsties entre els veïns per lliurar-les al monarca (1270) significa un avenç qualitatiu considerable. Les atribucions fiscals coincideixen en el temps amb la reaparició (si considerem els cònsols de 1182) definitiva d'uns individus que assumeixen la representativitat de la universitat, i per tant la distinció clara entre un òrgan directiu reduït i un altre d'ample (1267). Aquests crísis coincideixen en el temps, i per això ens sembla lícit de proposar l'estudi del municipi organitzat a partir de 1267-1270 (194).

Està clar que la Juradia de 1311 serà ben diferent d'aquella primera Paeria de la segona meitat del s. XIII, però no és encara el canvi definitiu en aquest règim municipal.

De totes maneres la característica més rellevant d'aquest trànsit al municipi organitzat va ser aquella tendència a concentrar les funcions en poques mans. El caràcter director d'aquests òrgans es complementava amb el caràcter no només consultiu sinó també decisor i controlador dels consellers, i la funció assessora de l'assemblea de prohoms. Aquest canvi, que no només era formal, presenta uns factors explicatius que li donen sentit (195).

1er/ La reducció de les reunions amb nombrosa assistència cap a òrgans representatius col·legiats i reduïts responia sobretot a una necessitat tècnica. En aquest sentit ho hem d'entendre com una tendència lògica i coherent.

La complexitat de la vida social de les darreries del s. XIII respecte els segles anteriors és notable. La prosperitat econòmica que vivia el país i la vila, i l'aparició i consolidació en el tram social d'individus amb un estatus econòmic diferent, era un motiu que precisava una atenció més

194 FONT localitza "la aparició definida del municipi català" a finals del segle XII, període que nosaltres considerem encara de municipi rudimentari. A Cervera no es documenta una organització rudimentària anterior a les darreries del segle XII.

195 Sobre els orígens del municipi català cal veure, evidentment, FONT Orígenes.... L'obra, publicada el 1946, presenta un interessant estat de la qüestió que caldria actualitzar. Del mateix autor podem veure també "Gènesis y ...", i darrerament el recull de la seva obra referent a les institucions locals a la Catalunya medieval: Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval (Barcelona, 1985).

"professionalitzada" envers els nous problemes que no la que hagués oferit una assemblea general (196)

El creixement demogràfic també va ser un dels principals impulsors d'aquest procés, arribant a un punt que les assemblees de tots els caps de família, o la majoria d'ells, resultaven tècnicament impracticables en una concentració urbana com era Cervera a finals del s. XIII (197).

Aquesta pressió tècnica tendent a reduir el nombre d'individus que encapçalessin el govern local es veia accentuada davant la progressiva acumulació d'aspectes de la vida local que calia regular. Els privilegis referents a l'escripció pública (1262 i 1281) són un testimoni de la tecnificació de la gestió ciutadana.

2^{on}/ La tendència a consolidar les atribucions delegades de l'assemblea sobre poques persones era un fenomen constant i reiteratiu.

FONT RIUS es qüestiona la importància que deuen tenir 'es reunions de Pau i Treva i llur transcendència en la configuració de les autoritats municipals (198). L'assemblea pacificadora celebrada a Lleida l'any 1214, a més de la seva importància per l'origen de les Corts, també incidí en les institucions locals. El capítol IV amplia la pau i la treva als ciutadans habitants de les viles i ciutats de jurisdicció reial.

IV. Item sub hac pace sint Cives Burgenses et omnes alii castrorum et villarum Regis Aragonum et Ecclesiarum et locorum Religiosorum habitatores, et omnes res eorum et jura et omnes possessiones que ab eis

196 Una visió general i suggerent sobre aquest període pot trobar-se a Roberto S. LOPEZ: El nacimiento de Europa (versió castellana Barcelona, 1965), i, del mateix autor, La revolución comercial en la Europa medieval (versió castellana Barcelona 1981).

197 Es difícil de fer precisions sobre la població de Cervera al segle XIII, però en començar el segle XIV, l'any 1311, s'estimava l'existència de 1233 focs (ACA BG classe 3 vol 2 "segon libre de les rendes reials de Catalunya"; publicat per BERTRAN "Les rendes reials...").

198 Els paers ("paciarii") d'alguns municipis catalans tindrien relació amb aquells individus que participaren a les assemblees de pau i treva per a pacificar la terra (FONT Origenes, 332-333)

detinentur uno vel diversis locis et uno vel diversis titulis presidentibus. (199)

Davant la confrontació, més o menys velada, dels interessos de la monarquia amb els feudals, els reis s'esmeçaren en cercar el suport de les ciutats. Per això era necessari potenciar-les demòcraticament, econòmicament i política. La pau i la treva era un ingredient imprescindible pel desenvolupament econòmic i social dels nuclis reials. En aquest sentit cal entendre els privilegis atorgant guiatge o protecció als que venien als mercats i les fires (200).

Però de fet és la constitució IX la que ens interessa més en aquest moment. En algunes viles i ciutats es triaren dos "paciarii" (un dels "maiores" i un altre del "populo") d'acord amb el bisbe per tal de fer complir els acords de les constitucions de Pau i treva.

IX. Ut autem pax ista ab omnibus firmiter observatur, de predictorum consilio statuimus et mandamus ut singulis civitatibus cives et populi cum consilio diocesani Episcopi duos ex se paciarios eligant, unum scilicet de majoribus et alterum de populo. Procurator autem Cathalonie in singulis civitatibus vel Episcopatibus vicarium idoneum illis Cathalanum constituat, qui juxta formam consuetam inferius scriptam pro defendenda pace prestabit publice juramentum. Eodem modo duo paciarii, qui electi fuerint in civitate, jurabunt Cives vero cuiuslibet civitatis et quorumlibet locorum superius predictorum homines per se ipsos, non pro aliis vel nomine alicuius societatis, super servanda pace se noverint penitus alieni. Si vero vicarius a procuratore institutus in exercendo pacis officio minus idoneus aparuerit, procurator ipsum removeat et substituat alium idoneum. (201)

199 CARAVYC I.1 91.

200 A Cervera el privilegi atorgat per Jaume I n'és un bon exemple (AHCC LP 1255 abril 9, 3r.; ACA Reg com 100, 107v). Vid II. 5. d'aquest mateix treball

201 CARAVYC I.1 92. El text equipara "cives" a "maiores" i ho distingeix d'un "populo" que probablement cal identificar amb els "minores" d'altres documents.

Aquest càrrec de "paciarius" ratllava la funció judicial, ja que assumien, amb el veguer, la responsabilitat del manteniment de l'ordre públic. De fet, aquesta participació amb el veguer -més tard d'uria ser sobretot amb el batlle- en el desenvolupament de la funció judicial és una característica essencial del municipi plenament organitzat del segle XIV (202). Però en aquest cas el veguer exercia un control de l'elecció, ja que podia canviar els triats si aquests no eren considerats persones idònies.

Però malgrat la coincidència en la utilització del concepte "paciarii" tant en les assemblees de pau i treva com també en alguns municipis de l'àrea de ponent, no s'ha pogut fixar amb garantia que ambdós fenòmens tinguessin relació directa, ja que les pròpies constitucions de pau i treva, com hem vist, assenyalaven que els "paciarii" no actuaven com a representants de ningú ni de cap comunitat (203)

Tot i que els "paciarii" no es documentin a Cervera fins 1267 i amb un caràcter ple de magistrats locals, la presència de veïns de Cervera a una assemblea de Pau i Treva data de 1218 (204).

El reneixement jurídic i el fenomen de la recepció del dret romà-justinià i canònic partir del s. XII i sobretot al llarg del s. XIII, incidiren igualment en la forma i la essència de l'organització municipal. D'una banda aquest fenomen impulsava la fonamentació pública de les institucions i d'una altra de l'aplicació d'uns determinats principis jurídics que actuaran en perjudici d'aquella aplicació privada de la justícia com era la feudal. Si la principal beneficiària de la recepció del dret comú fou l'autoritat reial amb la capacitat d'esdevenir la primera font de creació del dret, les altres institucions públiques també van ressentir-se d'aquest moviment. El règim municipal era la vertebració política de la comunitat local que existia per gràcia de l'autoritat comtal (205)

202 Vid VI 6. d'aquest mateix treball.

203 Sobre la pau i la treva el treball més nou és el de Gener GONZALVO I BOU: La Pau i la Treva a Catalunya. Origen de les corts catalanes (Barcelona, 1986, amb bibliografia especialitzada), 72-74. A més hi ha el clàssic d'Eduard JUNYENT: La Pau i Treva (Barcelona, 1975).

204 VILA Les comarques... 15

205 Bartolomé CLAVERO: Derecho Común (Sevilla, 1979), 11-16; Alfonso GARCIA-GALLO: "El derecho local y el común en Cataluña, Valencia y Mallorca" Diritto comune e diritti locali

D'altra banda insistim en allò que ja hem insinuat. El dinamisme econòmic, social i polític de la nova societat, així com les activitats comercials i manufactureres, estava mancat d'un marc jurídic adequat. El dret de caràcter feudal, i les reminiscències del dret romà que encara podien perdurar del Liber no eren un canal que s'avingués a les necessitats reals. El redescobriment dels textos justinians -i en especial el Digest-, van ser el suport jurídic ideal que precisava la societat de les principals viles i ciutats medievals (206). Per tant, la coincidència de l'estructuració del municipi amb la recepció del nou dret comú no pot passar-nos per alt, ja que, -sense tractar-se d'un fenomen de causa-efecte hi ha un vincle indirecte i d'abast molt més general.

3er/ Finalment, hom no pot oblidar la conjuntura política que vivia Catalunya en aquest període.

D'una banda l'esmentada tendència a enfortir l'autoritat pública i el paper del Príncep. Aquest fenomen va tenir un precedent polític a mitjan s. XII amb la unió dinàstica de Catalunya i Aragó, a partir de la qual el paper del comte de Barcelona -ara rei- s'havia enfortit considerablement. A més, cal contemplar la dinàmica de poders que vivia aquella societat feudal. La relació del Rei amb els senyors feudals vassalls no sempre era pacífica. La no coincidència de llurs interessos empenya el rei a cercar l'aliança de les ciutats catalanes i els seus burgesos. A més a més d'una font d'ingressos, les ciutats eren un enclau polític que participava a les Corts i gaudia ja de cert pes específic en aquell tram. Eren els principals mercaders, canvistes, jueus... els qui tenien diners per deixar al monarca. Per tant, doncs, no era arbitrari que els sobirans catalans mostressin llur interès en organitzar efectivament les seves viles i ciutats. De fet era una cadena augmentar-ne la població, potenciar la indústria... implicava una organització municipal eficaç, que també serviria per cobrar ràpidament i racional els impostos que anaven a l'era reial.

nella storia dell'Europa (Milano, 1980), 229-249; Ugo NICOLINI: "Droit commun et droits particuliers dans les villes italiennes au moyen age" Scritti di storia del diritto italiano (Milano, 1983), 84-91, i més recentment Joaquín CERDA: "Principios del derecho común en los derechos locales del antiguo reino de Murcia, 1245-1284", España y Europa, el pasado jurídico común (Murcia, 1986), 701-726

206 Sobre l'abast general del fenomen de la recepció del dret comú a Europa, i la problemàtica de les fonts del dret medieval, és interessant de veure Francesco CALASSO: Medioevo del Diritto (I Le fonti, Milano, 1954); pels aspectes concrets que hem mencionat, 345-366, 409-452.

D'altra banda, la vertebració d'una comunitat política supranacional basada en la suprema autoritat del rei, precisava d'una base estable, jurídicament estructurada i definida. Els òrgans representatius jugaven, amb els batlles i veguers, un rol important en la jerarquització política. Eren un esgraó essencial que feia arribar la voluntat reial a la base social del país, i també elevar a la jerarquia suprema les pretensions i necessitats dels ciutadans (207).

De manera que el trànsit del municipi rudimentari al municipi organitzat -i de fet el mateix origen del municipi- és un fenomen complex que respon a motivacions d'indole molt diferent. Causes i explicacions que nosaltres no hem abastat, ni de lluny, en la seva totalitat.

Podria dir-se que conflueixen uns factors de caràcter global -propis de l'evolució social, econòmica, política i cultural d'una societat-, i uns altres d'abast regional i local. La combinació de tots ells explica aquesta evolució institucional.

207 Utilitzem el concepte "nació" des de la perspectiva sociològica, i no com a categoria jurídic-política. Els problemes que comporta l'aparició de l'Estat espanyol des d'una òptica de la Història del Dret han estat recentment abordats per Aquilino IGLESIA FERREIROS: La creación del Derecho. Una historia del derecho español (3 vols. Barcelona 1988), III. Anteriorment, i respecte de Catalunya, del mateix autor: "Pau Claris y la soberania nacional de Catalunya. Notas" Actas del IV symposium de historia de la administración (Madrid, 1983), 401-450. Sobre la utilització del concepte "Estat" per a un període històric anterior al contemporani, pot veure's Bartolome CLAVERO: "Institución Política y Derecho: Acerca del concepto historiográfico de 'Estado Moderno'", Revista de Estudios Políticos 19 (Madrid, 1981), 43-57. Des de la història medieval i com a categoria sociològica, ens interessa Josep Maria SALRACH: El procés de feudalització (Segles III-XII); volum II de la Història de Catalunya dirigida per Pierre VILAR (Barcelona, 1987); i com a aproximació al fet nacional, coordinat pel mateix J.M. SALRACH: "Els orígens de la nació catalana" (amb la participació de Miquel BARCELO, J.M. SALRACH, P. BONNASSIE, i A. ALTISENT), L'Avenç 78 (agost-setembre 1978), 17-48.

3.2. Institucions orgàniques de caràcter representatiu local

Des d'una perspectiva cronològica (1267-1331) el municipi de Cervera va observar interessants canvis com a mínim en tres aspectes:

- a- en les modalitats de representació
- b- en els òrgans de poder de base local
- c- en els mecanismes tècnics d'elecció

Al llarg d'aquest capítol pretenem introduir-nos en l'estructura canviant del municipi local i desvetllar la morfologia d'aquesta institució.

Com ja hem indicat, la consolidació definitiva de la representació reduïda de la comunitat o assemblea de prohoms serveix com a criteri per iniciar l'estudi del règim municipal organitzat. A partir de finals del s. XIII el govern local sempre prendrà una organització en diferents nivells, un dels quals té un marcat caràcter representatiu i directiu. Dins d'aquest marc institucional, la representativitat pot adoptar modalitats diferents que en el fons responen a successives adaptacions a la realitat política o social de la comunitat. Amb aquesta concepció que exposem es dona per suposat que la institució consular de 1182 i 1202 havia caigut aviat en desús, i que aquella representació legal i reconeguda precoç no tenia un vincle directe amb la que ara tractarem.

La primera institució d' caràcter representatiu local amb un nivell d'organització suficient, com per ser considerada un règim municipal ja organitzat, la trobem documentada a Cervera el 1267.

Aquest és l'any que apareixen els paers. De fet no sabem si aquesta terminologia -i fins i tot la mateixa figura jurídica- va concedir-la el rei per mitjà d'un privilegi o document extraordinari, o bé si fou una aparició per generació espontània enmig d'unes circumstàncies determinants i favorables (208). El cas és que els paers de l'any 1360 van decidir que aquest privilegi de 1267 havia de figurar en un lloc preeminent en la recopilació del Llibre dels Privilegis, i així és, ja que el trobem a la primera pàgina, envoltat d'ornaments decoratius luxosos i acurats (209).

208 Eduardo HINOJOSA El regimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media (citem per l'edició de Obras, Madrid 1955) II

209 La concessió va destinada a "pacianis et probis hominibus ac toti comuni Cervarie", i el contingut, resumit pels compiladors és el següent "que el senyor Rey no puxe enquire